

УДК 902

Микола ТУПЧІЄНКОк.і.н., доцент, доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи,*Центральноукраїнський національний технічний університет***Георгій Григоренко**

студент групи ІА 21,

*Центральноукраїнський національний технічний університет***КАТАКОМБНЕ ПОХОВАННЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ МОДЕЛЮВАННЯ
ЧЕРЕПА ДИТИНИ В БАСЕЙНІ ІНГУЛЬЦЯ**

***Анотація:** У статті вперше вводяться в науковий обіг матеріали розкопок катакомбного поховання 9 в к. 16 з елементами моделювання черепа дитини в басейні Інгульця (Кіровоградщина.) Авторі подають детальний опис поховання, встановлюють його культурну, хронологічну та соціальну приналежність, визначають віковий склад похованих, визначають особливості поховального обряду. Окремо увага приділяється похованню дитини в сімейній усипальниці, оскільки саме череп дитини носить ознаки часткового моделювання черепа, здійснюється спроба визначення семантики цього обряду в контексті вікової диференціації похованих.*

***Ключові слова:** курган, розкопки, катакомбна культура, поховання, моделювання черепа.*

***Abstract:** The article introduces the materials of excavations of catacomb burial 9 in c. 16 with elements of modelling a child's skull in the Ingults basin (Kirovohrad region) into scientific circulation for the first time. The authors provide a detailed description of the burial, establish its cultural, chronological and social affiliation, determine the age composition of the buried, and define the features of the funeral rite. Particular attention is paid to the burial of a child in a family tomb, since it is the child's skull that bears signs of partial skull modelling, and an attempt is made to determine the semantics of this rite in the context of age differentiation of the buried.*

***Keywords:** mound, excavations, catacomb culture, burial, skull modelling.*

У 1992 р. «Охоронна археологічна експедиція Кіровоградського краєзнавчого музею» (КОАЕ) проводила рятувальні дослідження курганів в зоні будівництва зрошувальної ділянки біля с. Войнівка Олександрійського району

Роботи фінансувалися трестом Кіровоградводбуд та Дирекцією будівництва каналу «Дніпро-Інгулець». Розкопки проводилися за допомогою бульдозера Т-130, автоскреперів та скрепера на тракторній тязі. Всього в біля с. Войнівки досліджено 9 курганів, в яких виявлено поховання доби бронзи. Розкопки біля с. Войнівка, продовжували дослідження курганів в басейні Інгульця, розпочаті сумісною експедицією НВК «Археолог» Інституту археології Ан Уккраїни та Кіровоградського краєзнавчого музею в 1990-1991 р.р. (Полин, Тупчиєнко, Ніколва, 1990-1991). До складу досліджених курганів входив і могильник II у складі курганної групи (VII), що складалася з двох насипів – курганів (№№ 16, 17) розташованих на 3 км на ПнЗх від с. Войнівки. В контексті означеної теми статті зупинимося на характеристиці

кургану № 16 та поховання 9 катакомбної культури, що було впущено в насип.

Курганний насип у плані округлий, діаметром 36 м. На час проведення розкопок розорювся. Його висота над рівнем похованого ґрунту складала 1,6 м.

Насип споруджено в один етап над похованням № 2 ямної культури. Ґрунт – чорнозем – взято на місці з навколокурганної виїмки. Насип ґрунту споруджувався з дернових блоків з подальшою вирівнюючою досипкою ґрунтом із западини. В структурі насипу виявлено фрагмент стінки ліпного горщика катакомбної культури, що може свідчити про часткову досипку кургану в катакомбний час, яка через його розораність не простежується.

Похований ґрунт під насипом виділявся горизонтальною лінією чорного кольору. Довжина фіксованої його лінії в профілі кургану складає 17-18 м., що може свідчити про діаметр первинного гасипу. Його товщина 0,5-0,6 м. Материк – глина жовто-коричневого кольору.

Оскільки, нас цікавить поховання катакомбної культури, то детальніше зупинимося на їх розташуванню в межах кургану. Всього в кургані 16 виявлено три поховання катакомбної культури - №№ 6, 8, 9. Усі вони локалізовані в східному, південно-східному та північно-західному секторах кургану, орієнтовані як за, так і проти годинникової стрілки. При цьому, всі поховання влаштовані в катакомбах, розташованих камерою до центру. Положення кістяків випростане і скорчене на боці, а в похованні 9 виявлені сліди ритуального розчленування та моделювання елементів черепу похованих. Поховання в більшості випадків безінвентарні.

Отже, зосередимося на похованні 9, яке було впускним і безінвентарним. Воно знаходилося за 13 м на Зх-ПнЗх від РЦ. Контур могили виявлено на глибині 2,3 м від вершини кургану. Поховання влаштоване в катакомбі. Вхідна шахта овальної форми, орієнтована довгою віссю з ПдСх на ПнЗх. Її розміри 1,0 x 1,23 м, глибина від рівня похованого ґрунту 1 м, з північно-східного боку шахти знаходився вхід до поховальної камери. Ширина входу 1,2 м. Форма не встановлена. Камеру від шахти відокремлювала вертикальна сходинок висотою 0,5 м. Камера бобовидної форми, південно-західна стінка спрямлена, орієнтована довгою віссю в тому ж напрямку, що і шахта. Склепіння обвалилося. Камера заповнена чорноземом та глиною. Довжина камери 2,5 м. Ширина 2,2 м, глибина від рівня похованого ґрунту – 1,9 м.

Дно камери заглажене. Його центральну частину вкривала підстилка, від якої залишився тлін темно-коричневого кольору.

На підстилці лежали рештки кістяків двох дорослих людей (№№ 1, 2) та дитини років 7-8 (№ 3). Всі троє були орієнтовані черепами на ПнЗх і лежали у випростаному стані на спині. Рештки скелетів дорослих похованих знаходилися в центрі камери, а скелет дитини дещо з боку, ліворуч від дорослих.

Скелети дорослих носили сліди розчленування: відділення кінцівок від тулуба. Черепи у обох скелетів повернуті лицьовими відділами вправо.

Кістки верхньої частини цих скелетів розташовані симетрично, без порушень анатомічної будови, тоді як кістки кінцівок розташовані так, що тільки приблизно передають анатомічне розташування кісток рук, ніг. При цьому у скелета № 1 кістки правої руки на анатомічному місці не виявлені, натомість ліктьові кістка цієї руки знаходилася ліворуч від кістки стегна правої ноги, а ліктьові лівої руки біля кістки плеча цієї ж руки.

У скелета № 2 променеві кістки обох рук знаходилися під кісткою стегна правої ноги, плечова кістка правої руки знаходилася праворуч від тазу, ліктьові кістки обох рук розташовані ліворуч від тулуба.

Кістки ступнів знаходяться в районі тазу.

Кістяк дитини не розчленовано. Зберігся добре. Череп повернуто лицьовим відділом вліво. Руки розташовані вздовж кістяка, ноги випростані, ліва ступня відсутня. Кістки тулуба розташовані симетрично, без порушень анатомічної будови. Очі та рот черепа у скелета № 3 модельовано глиною жовто-зеленого кольору, зокрема очі та підборіддя.

Пробки очей округлої форми, сплющені, з внутрішнього боку забарвлені вохрою малинового кольору. Їх діаметр 2,2 см, товщина 1,5 см. На підборідді та біля нього виявлені окремі шматочки глини того ж кольору – рештки моделювання – заліплення рота.

В поховальному обряді використано значну кількість вохри малинового кольору. Нею була забарвлена підстилка під та навколо кістяків дорослих (№№ 1, 2). Вохрою того ж кольору забарвлені і самі кістки скелетів, скелет № 1 посипаний вохрою весь, а у скелета № 2 не забарвленим залишився череп.

У дитячого кістяка вохрою посипано лише череп. (Тупчієнко. 1992)

Поховання належить до пізнього етапу інгульської катакомбної культури, на що вказує їх випростане положення. Наявність в катакомбі трьох різновікових скелетів, дозволяє висловити припущення про їх сімейну спорідненість. Водночас, відсутність у дитячого скелету ознак повного розчленування говорить про різночасовий характер їх поховань. Розчленування скелетів, включно із скальпуванням, у катакомбній культурі було досить поширеним явищем. Розвиток цього обряду міг бути обумовлений як суто релігійними уявленнями, так і необхідністю зберегти рештки похованих до більш зручного в температурному розумінні періоду року. Адже в осінньо-зимовий період примітивними знаряддями копати промерзлу землю було неможливо. Це означає, що поховання були здійснені в літні місяці, при цьому, не можна виключати, що дорослі померли раніше дитини і їх рештки пройшли специфічну процедуру очищення від м'яких тканин, подібно до тієї, яка поширена серед населення Тибету.

Водночас, наявність на дитячому скелеті ознак моделювання частин черепа (очей і рота) зеленим глеєм, показує, що й дитячі рештки (череп) позбавлялися з ритуальною метою м'яких тканин. Показово, що це органи зору, дихання і говоріння, при тому, що очам, явно, віддана певна перевага, бо очні пробки зсередини додатково забарвлені вохрою.

Під час досліджень катакомбних поховань в басейні Інгульця КОАЕ

виявила повне моделювання обличчя дорослого померлого, забарвленою вохрою глиною (Войнівка к. 14, п. 3), мали місце моделювання частин обличчя (очей і носа із заліпленням рота) дорослих в парному похованні, а також заліплення очей, носа і рота якою смолистою речовиною чорного кольору (с. Головкивка к.25, п.7) (Полин, ...1994, С.55). Відомі поховання з моделюванням черепа представників інгульської катакомбної культури також на Криворіжжі (басейн Інгульця), а також в Приазов'ї. С. Ж. Пустовалов присвятив похованням з моделюванням окрему статтю (Пустовалов. 1993. С.3-7). Дослідник вважає носіїв інгульської катакомбної культури вихідцями з Близького Сходу, звідки вони принесли цей обряд в Північне Надчорномор'є в готовому вигляді. Семантика цього обряду залишається не зовсім зрозумілою, оскільки до уваги потрібно брати повноту моделювання, матеріал моделювання, віковий і соціальний статус похованих.

В нашому випадку, ми маємо справу з моделюванням елементів черепа у не у дорослих, а у дитини. Для моделювання було використано глей з мінімальною добавкою вохри, хоча сам череп дитини був забарвлений вохрою досить інтенсивно. Етнографічні матеріали показують, що маніпуляції з очима померлих могли носити символіку як їх відкриття, так і закриття. Видається, що в нашому випадку мало місце саме закриття (нейтралізація) очей і рота дитини, оскільки вони просто заліплювалися. На глині не відтворені ні, закриті повіки ні губи. Чому така увага приділена не дорослим, а дитині можемо лише гадати. Але звертає також увагу, те що два скелети дорослих займають центральну частину долівку камери, в центрі підстилки, розташовані близько один до одного, густо посипані вохрою, тоді як дитина дещо відокремлена від них, розташована на краю підстилки, зміщена до стінки камери і в неї посипано вохрою лише череп. Але це і не чужа дитина, адже вона також покладена підстилку. Водночас, розміри поховальної камери, її глибина, можливість досипки насипу, що передбачає значні колективні затрати праці, завсвідчують приналежність усіх трьох похованих до елітної соціальної страти катакомбників.

Усе це разом свідчить про різні сценарії поховальних обрядів застосованих до дорослих і дитини катакомбної еліти. Це може пояснюватися тим, що дитина ще не досягла ініціального віку, після якого і внаслідок витримання особливих обрядів, здобувала право рівності із дорослими. Можливо, що саме вік дитини робив її «непростою» і вимагав особливого обряду поховання. Смерть назавжди не дозволить дитині пройти ці ініціальні обряди, натомість сама смерть стала для дитини та її батьків ініціацією.

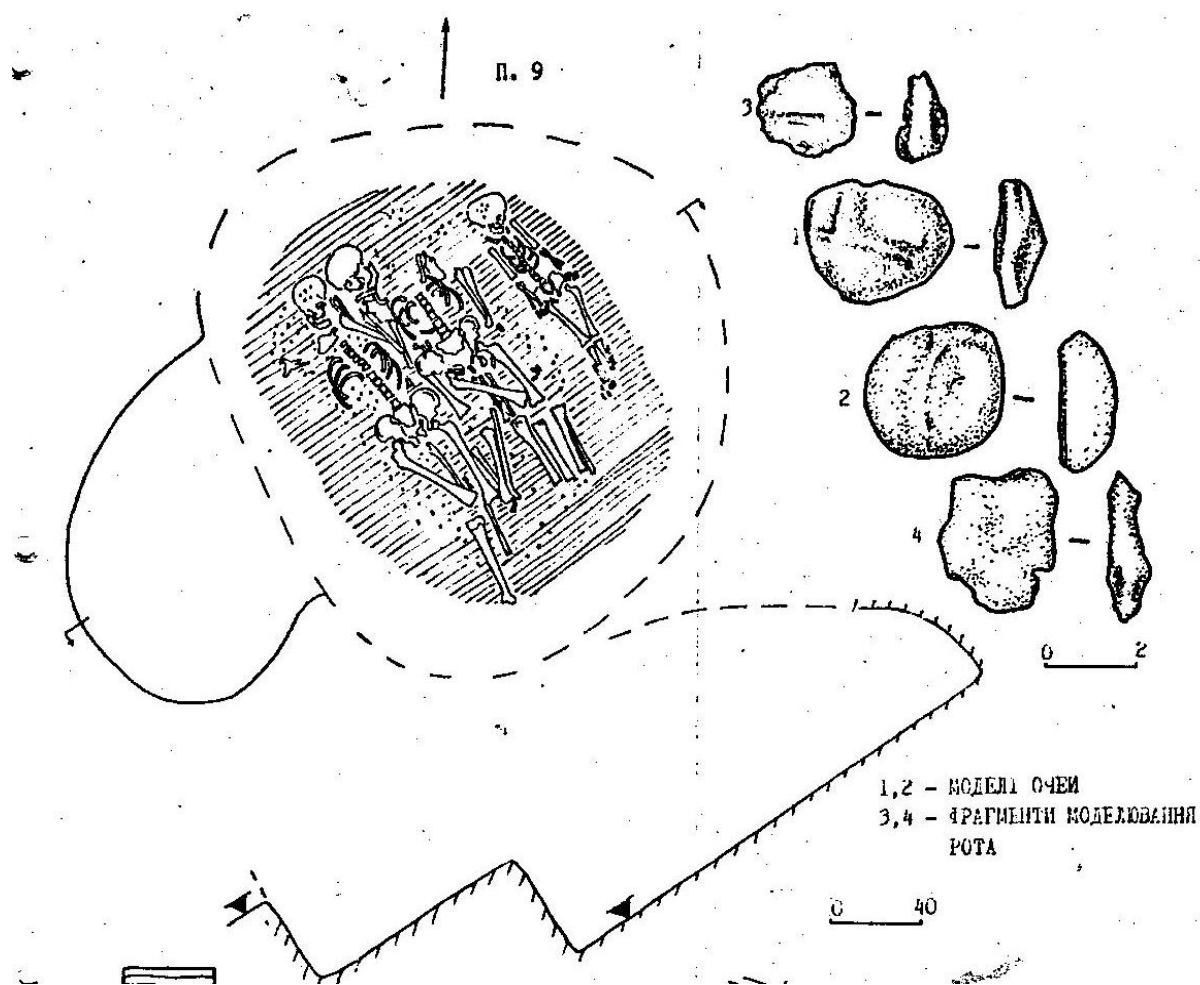

Рис.1. с.Войнівка, курган 16, поховання 9

Джерела та література:

1. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Ніколова А.В. Кургани у верхов'єв Ингульця (Кургани у сс. Успенка и Головковка). Вып. 1. Киев, 1992. 48 с.
2. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Ніколова А.В. Кургани верхов'єв Ингульця (Кургани у с. Головковка). Вып. 2. Кировоград, 1993. 48 с.
3. Полин С.В., Тупчиенко Н.П., Ніколова А.В. Кургани верхов'єв Ингульця (Кургани у с. Головковка). Вып. 3. Кировоград, 1994. 96 с.
4. Пустовалов С. Ж. Деякі Близькосхідні елементи в ідеології катакомбного населення Північного Причорномор'я. *Археологія*.1993. № 1. С. 24-33.
5. Тупчієнко М.П. Звіт Кіровоградської охоронної археологічної експедиції про дослідження курганів в Кіровоградському та Олександрійському районах у 1992 р. (особистий архів Тупчієнка М. П.)